

PRIKAZI / BOOK REVIEWS

Zoran Avramović, ДОБРИЦА ЋОСИЋ И ПОЛИТИКА, Нови Сад, Православна реч, 2021, 403.

Zoran Avramović, ugledni sociolog kulture, s posebnom upornošću već decenijama izučava srpsku političku misao i aktere u političkom životu Srbije. Posvećenost tim temama neminovno ga je sučelila sa složenom, višedimenzionalnom, svestranom ličnošću pisca, političara, mislioca kakav je bio Dobrica Ćosić. Deo stečenih saznanja nalazi se na stranicama knjige *Dobrica Ćosić i politika*.

Sadržaj studije *Dobrica Ćosić i politika* podeljen je u 19 poglavlja. Uvod; žanrovi, mišljenje, tekstovi; san i java jugoslovenstva; Srbi u republikama SFRJ; ratovi u SFRJ; politički zapad (SAD, EU); agresija na Srbiju 1999; Haški tribunal i Srbi; nacionalno osvešćivanje u Jugoslaviji; lice i naličje srpskog naroda u 20. veku; u vlasti i opoziciji; o političarima u SFRJ i Srbiji; od odbrane do oslobođenja od Kosova; napadi bez odbrane; Ćosić o politici, demokraciji, istoriji; Ćosić kao „otac nacije“ i problem uticaja; u razgovorima za štampane medije; Ćosićeve vrednosti i ideali; hrišćanstvo i Srpska pravoslavna crkva; ideološka i politička misao Dobrice Ćosića; kritički osvrt i zaključna reč; literatura.

Istraživanje Zorana Avramovića pokazuje da je Dobrica Ćosić pisac i mislilac izuzetno širokog tematskog raspona. Njegova interesovanja vezana su za prirodu socijalizma, suštinu politike i osobnosti vlasti na Balkanu. Zanimao se za značaj kulture i umetnosti, sadržaje srpske istorije, karakteristike ideologija i nacija, prirodu srpstva. Pisao je o prilikama na Kosovu i Metohiji, poredama i porazima Jugoslavije, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Srbije. Pažnju je posvećivao načinima rešavanja nacionalnog pitanja, opstajanju Srpske pravoslavne crkve, oblicima demokratije na Balkanu, prisustvu inostranih činilaca u jugoslovenskoj politici. Razmišljao je o povodima i posledicama ratova na prostoru SFRJ, angažovao se na razobličavanju protivpravne i anticivilizacijske prirode NATO agresije, kritički sudio o motivima nastanka i političkim zadacima poverenim instituciji koja se zove Haški tribunal. Nastojao je da odgonetne i svestrano sagleda sudbinu i tragizam srpskog naroda u 20. veku, ponudi iskustveni odgovor na pitanje šta je istorija, razmišlja o zlu svojstvenom čoveku, odgonetne zašto je najteže ljudima koji odgovorno i iskre-

no misle? Sebi i drugima postavljao je pitanje: Šta je ljudima potrebnije – sloboda, pravda, istina; Zašto se ideali ne ostvaruju?

U svojim istraživanjima Zoran Avramović je pošao od činjenice da je Dobrica Ćosić, pored književnog stvaralaštva, aktivno učestvovao u političkom životu Jugoslavije i Srbije. To učešće je, prema mišljenju autora, imalo različite forme i oblike. Ćosić je bio aktivno prisutan u „praktičnoj politici“, u početku kao istaknuti predstavnik vlasti, kasnije kao opozicionar, na kraju kao predsednik suverene države. Činjenica da je objavljivao sociopolitičke knjige, članke, privatne zapise, razgovore sa novinarima, predstavlja značajnu izvornu podlogu čija analiza svedoči o životnim fazama i stavovima, shvatanjima, gledištima koja je zastupao. Avramović uočava da jedna zajednička tema prožima sve neknjiževne tekstove Dobrice Ćosića, a to je politika i u okviru nje bavljenje jugoslovenskom idejom, istorijom zajedničke države, sudbinom srpskog naroda i političkih ličnosti koje su je presudno određivale. Istraživanje je pokazalo da je Ćosić pripadnik jedne generacije, određene struje političkog mišljenja u vremenu, a ne usamljeni jahač. Njegova misao je deo opšteg kritičkog mišljenja o srpskom pitanju, a ne stav pojedinca. Avramović iznosi stav da Ćosić reprezentuje deo generacije kojoj je pripadao i to na dva sučeljena načina: kao apologeta revolucije i komunističke ideologije i kao kritičar iste te ideologije i titoističkog komunizma.

Zoran Avramović istražuje način, oblike i promene Ćosićevog političkog mišljenja o ličnostima, procesima i događajima jugoslovenske države i obnovljene srpske države od 1945. do 2014. godine. Istraživanje pokazuje: koje socijalne i kulturne vrednosti je podržavao; šta je mislio o državi, naciji, društvu, kulturi; kakav je bio odnos između njegove misli i delovanja; da li je sledio svoje političke ideje u praktičnom činu ili ih je napuštao?

Autor smatra da je politička i ideološka misao Dobrice Ćosića primer mišljenja koje je društveno uslovljeno i koje zavisi od grupe i pojedinačne egzistencije. Njegova misao vuče korene iz teškog socijalnog i ekonomskog života srpskog sela i srpskog društva pre Drugog svetskog rata. Tada su Ćosiću postale bliske ideje o promeni starog društvenog poretka i uspostavljanju novog, pravednijeg, boljeg. Izbijanje Drugog svetskog rata i oružana borba partizanskog pokreta, kome je pripadao, najdi-

reknije su oblikovali idejno opredeljenje pisca. Druga uslovljenost njegove misli nalazi se u knjigama o novom društvu koje su svakako dodatno uslovile njegovu političku misao.

Politička i ideološka misao Dobrice Ćosića menjala se tokom perioda omeđenog 1939. i 2014. godinom. Avramović smatra da se to događalo pod uticajem istorijsko-političkih okolnosti, društvenih uslova i političkog sistema, ključnih državnih i društvenih institucija, političkih (opozicionih) grupa. Istovremeno, njegova misao je u visokom stepenu individualizovana, samosvojna, autentična. Autor je klasifikuje na nekoliko perioda: prvi je određen godinama 1945–1968 (komunistička misao, neupitna jugoslovenska državnost); drugi od 1968. do 1980 (borba za slobodno mišljenje; jugoslovenska država i razvoj srpske nacionalne misli); treći od 1980. do 1990 (socijalistička i demokratska misao; kolebanje oko jugoslovenske države); četvrti od 1990. godine do kraja života (demokratski i nacionalni zaokret; nova državotvorna misao).

Ćosićeva politička misao se kreće u tokovima konzervativne, demokratske (liberalne) i socijalističke ideje. Avramović pokazuje da je Ćosić uvek naglašavao vrednosti slobode, pravde i istine, ali ih je tumačio na različite načine u zavisnosti od političkog vremena. Socijalističke ideje, shvaćene kao društvena pravda i značajnost opštih interesa, bile su preovlađujuće u političkom veku srpskog književnika. Sa opštom pluralizacijom društva morao je da prihvati i „tranziciju“ ka građanskom društvu.

Avramović smatra da se Ćosićeva idejno-politička misao u *komunizmu i postkomunizmu* rukovodila idealima slobode, jednakosti i pravde. Ova činjenica je samo na prvi pogled paradoksalna. Tokom društvene istorije pojedinci, društvene grupe i čitavi pokreti borili su se za navedene vrednosti. Problem je u tome, mišljenja je Avramović, što su ove pojmove ispunjavali različiti sadržaji interesa, shvatanja i volja pojedinaca i grupa, naroda.

Ćosićeva politička i društvena misao „usidrena je“ u kritici postojeće idejnopoličke i društvene stvarnosti. Dobrica Ćosić, prema Avramoviću, pripada „kritičarima svega postojećeg“ u krugu intelektualaca stalno nezadovoljnih postojećim. Za ostvarenje pravednog društva, kome Ćosić teži, potrebno je ispuniti tri uslova: 1) smanjiti razlike u društvenom bogatstvu, 2) ustanoviti državu sa usklađenim nacionalnim interesima, 3) izabrati vlast koja će

se temeljiti na pravnim i demokratskim ovlašćenjima, a ne na ličnoj volji. Država, kao opšta volja ili opšte dobro, mora biti sposobna da rešava sve sukobe na putevima ostvarivanja ideala slobode, jednakosti i pravde. Budući da nema stalnog prava na vlast, da svaka vlast traži poverenje i da se drži pod zakonitim uslovima, očigledno je da se s promenom predstavnika i vršilaca vlasti menja i odgovor na pitanje o vrednostima – idealima slobode, jednakosti i pravičnosti. Avramović, u skladu sa navedenim, navodi pitanja koja su mučila Ćosića: Kako povezati ideale slobode, jednakosti i pravde sa ideološkim razlikama? Da li je uopšte moguće približiti se ovim vrednostima ako su one u ideološkoj suprotnosti?

Avramović ističe da Ćosić nije bio ni sociolog, ni politikolog, da nije imao sistematsko znanje o društvu i politici, da je svoja znanja sticao i uobličavao iskustvom, kolektivnim delovanjem, čitanjem odgovarajućih knjiga. Autor smatra da je pisac svoje stečeno znanje kombinovao s vrednovanjem, sećanjem, uverenjem, očekivanjem („istorija“) i da je imao svest o svojstvima i karakteristikama raznolikih događaja i ličnosti. Ali njegovo znanje, smatra Avramović, više je bilo doživljajno nego uzročno i funkcionalno. Pojmovi koje koristi Ćosić ponekad imaju promenljiva značenja, ali on činjenice ne krivotvori. Vrednosni sudovi su dominantniji od činjeničkih. Preovlađuju opisni i normativni (ideal) sudovi. Lična perspektiva saznanja (emotivno-racionalno) meša se sa objektivnom analizom. Ćosić se, po Avramoviću, oslanja na intuitivna, opažajna saznanja, ali i na opšte pojmove u saznavanju svog društva i države. U njima se mešaju tačne i ponekad pogrešne tvrdnje i zaključci, bistrina i oštromnost s protivrečnostima.

Studija *Dobrica Ćosić i politika* je relevantna za više saznanjnih disciplina: sociologiju, istoriju, politikologiju, književnost. Autor koristi sociološke, istorijske i politikološke pojmove za tumačenje Ćosićeve političke misli. Teorijska argumentacija se povezuje sa činjeničkim podacima u hronološkom poretku. Avramović koristi analitičko-kritički metod u ispitivanju Ćosićevog političkog dela. Literatura je obuhvatna i strogo vezana za probleme koji se kritički posmatraju. Tekst je napisan jasnim i preciznim jezikom. Predmet naučnog rada i metodološki postupak su precizno definisani.

Saznajni rezultati istraživanja su značajni za razumevanje i objašnjenje ne samo Ćosiće-

vog političkog mišljenja već i savremenih problema političkog mišljenja o jugoslovenskom nasleđu u srpskom nacionalnom okviru. Studija je naučni doprinos istraživanju nasleđenih i savremenih političkih vrednosti i praktičnog delovanja srpskog društva.

Ljubodrag Dimić

Predrag J. Marković and Bojan B. Dimitrijević (eds.), *REPEATING HISTORY 1941-1991?: TWO BREAK-UPS OF YUGOSLAVIA AS REPEATED HISTORY?: SERBIAN PERSPECTIVES*, Belgrade, Institute for Contemporary History, 2021, 330.

Pitanja koja se otvaraju u vezi sa slomom dve Jugoslavije jesu: Da li su povezani događaji iz 1941. i 1991. godine?; Da li su 1941. i 1991. godina dve strane iste tragedije?; Da li se istorija ponavlja?. Kolektivna monografija *Ponavljanje istorije 1941–1991?: Dva raspada Jugoslavije kao ponovljena istorija?: Srpske perspektive*, u izdanju Instituta za savremenu istoriju, predstavlja pokušaj da se odgovori na ova pitanja.

Objavljena na engleskom jeziku, knjiga sadrži predgovor i 13 naučnih radova. Devet članaka je posvećeno različitim aspektima vojnog sloma Kraljevine Jugoslavije i okupacije Srbije 1941, a preostala četiri teksta bave se krvavim raspadom socijalističke Jugoslavije 1991. godine. Na kraju svakog članka nalazi se spisak korišćene literature. Knjiga sadrži indeks imena, kao i kratke biografije autora. U predgovoru pod nazivom „Sećajući se 1941. i 1991. godine kao dva dela iste tragedije? Pogled iz 2021. godine“ (7–12), Predrag J. Marković, direktor Instituta za savremenu istoriju i jedan od urednika, naznačio je ciljeve i namenu monografije. U prvom radu „Aprilski rat 1941. godine“ (15–31), Marko B. Miletić i Miloš Žikić izbegavaju jednostrana tumačenja ovog kratkotrajnog konflikta i opisuju vojni slom Kraljevine Jugoslavije koristeći raznovrsne izvore. Najpre se bave međunarodnim vojnim i strateškim položajem Kraljevine Jugoslavije uoči Aprilskog rata, a potom nabrajaju sve datume i događaje zbog kojih je ona odlučila da pristupi Trojnom paktu 1941. Pažnja je posvećena i pripremama za rat, nabavkama naoružanja, utvrđivanju granica i aktiviranju vojnih snaga Kraljevine Jugoslavije. Autori konstatuju da je opšta mobilizacija u Jugoslaviji kasno

proglašena zbog sporog rada vlade generala Dušana Simovića i uništenih sistema komunikacije. U delu posvećenom vojnim operacijama tokom Aprilskog rata, autori rekonstruišu okrišaje koje je Jugoslovenska kraljevska vojska imala sa snagama sila Osovine u različitim delovima zemlje, pretrpevši ogromne gubitke. Kako u zaključku ističu Miletić i Žikić, glavni razlog jugoslovenskog poraza leži u nemačkoj superiornosti na vojnom i diplomatskom polju. Uz to, nacionalno pitanje je predstavljalo ozbiljan problem za jugoslovensku vojsku, naročito kada se radi o Slovencima i Hrvatima.

Boris Tomanić u članku „Bugarska okupacija Jugoslavije 1941. godine“ (33–54) analizira okupacionu politiku Bugarske nakon jugoslovenskog poraza. Dat je pregled nemačko-bugarskih odnosa uoči napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju i analizirana je uloga Bugarske u Aprilskom ratu. Glavni deo rada posvećen je uspostavljanju civilne, verske, vojne i policijske administracije na teritorijama koje je Bugarska anektirala. Autor se pozabavio i procesom „bugarizacije“, koji nije urodio plodom. Članak se završava delom o bugarskom obezbeđivanju železničkog saobraćaja u jugoistočnoj Srbiji, što nije bio njihov jedini zadatak, već i gušenje eventualnog otpora.

U radu „Okupacione policijske formacije u Srbiji tokom 1941. godine: strukturalna organizacija, policijska praksa i problemi“ (57–70), Radosav Tucović opisuje razvoj policijskog sistema na prostoru okupirane Srbije i njegovo delovanje. Na osnovu relevantne literature i novih izvora, autor vešto prikazuje načine funkcionisanja tog sistema. Nemačkoj okupacionoj administraciji pomagale su i lokalne policijske formacije. Stvorena je i efikasna obaveštajna služba. Ipak, kako Tucović napominje u zaključku, postojanje nemačkih policijskih formacija na prostoru okupirane Srbije tokom 1941. treba posmatrati kao svojevrсни mehanizam stabilizacije koji je doveo do uspostavljanja mnogo jače organizacije policijske moći početkom 1942. godine.

Nemanja Dević u članku „Ustanak i stvaranje slobodne teritorije u Srbiji u periodu jul–oktobar 1941. godine“ (73–99) bavi se kratkotrajnom saradnjom narodnooslobodilačkog i ravnogorskog pokreta u borbi protiv okupatora, kao i stvaranjem i organizacijom slobodne teritorije tokom leta i jeseni 1941. Dva pokreta su se razlikovala u pogledu političkih i vojno-strateških ciljeva. Autor se tim aspektima detaljno bavio, a takođe je opisao akcije partizan-